

Η ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΥΤΟΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ
(ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ *ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ*)

Στόν καθηγητή
Νικόλαο Κανδρεβιώτη

Τὸ *Περί τῶν ἰδίων βιβλίων* εἶναι γιὰ τὴ φιλολογικὴ ἔρευνα ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ, ἀφοῦ ἀποτελεῖ, μαζὶ μὲ τὸ *Περί τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων*, τὴ βασικὴ πηγὴ γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ καταλόγου τῶν γνήσιων ἔργων του. Στὸ προοίμιό ὁ Γαληνὸς ἀπαριθμεῖ τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν στὴ σύνταξη τῆς ἐργογραφίας του καὶ στὴ συνέχεια, σὲ δεκαεπτὰ κεφάλαια, καταγράφει τὰ ἔργα ποὺ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὅτι προῆλθαν ἀπὸ τὴ γράφειά του· ἡ καταγραφή γίνεται ὡς ἀκολουθῶς¹:

Α' Χ ρ ο ν ο λ ο γ ι κ ᾶ. Στὰ κεφάλαια 1-2 μνημονεύονται τὰ συγγράμματα κατὰ τὴ χρονολογικὴ τάξη τῆς συγγραφῆς τους, κατανεμημένα σὲ τέσσερις χρο-

1. Καμιὰ ἀπὸ τὶς παρακάτω ἐνότητες, στὶς ὁποῖες διακρίνω τὸ *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.*, δὲν περιέχει πλήρη καταγραφή τῶν ἔργων τοῦ Γαληνοῦ· π.χ. τὰ συγγράμματα *Περί τῆς ἐπὶ τῶν ζώντων ἀνατομῆς* καὶ *Περί τῆς ἐπὶ τῶν τεθνεώτων ἀνατομῆς*, ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὴν πρώτη παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη, δὲν μνημονεύονται μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τῆς περιόδου αὐτῆς· ἐπίσης δὲν μνημονεύεται τὸ σύγγραμμα *Περί τῶν προκαταρκτικῶν αἰτίων*, ποὺ πιθανότατα γράφτηκε κατὰ τὴν ἴδια περίοδο (μνημονεύεται ὅμως παρακάτω, στὴν ἐνότητα ὅπου καταγράφονται τὰ συγγράμματα μὲ βάση τὸ ἱατρικὸ περιεχόμενό τους). Ἀκόμη, στὶς διάφορες ἐνότητες διαπιστώνονται ἀρκετὲς ἀναμενόμενες ἐπικαλύψεις· π.χ. τὸ ἔργο *Περί τῆς ἱατρικῆς ἐμπειρίας* μνημονεύεται καὶ μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὴ μαθητεία τοῦ Γαληνοῦ στὴν Πέργαμο, ἀλλὰ καὶ στὸ κεφάλαιο *Περί τῶν τοῖς ἐμπειρικοῖς ἱατροῖς διαφερόντων* [sc. βιβλίων]· τὸ ἔργο *Περί τῶν Ἐρασιστράτου θεραπευτικῶν λογισμῶν* μνημονεύεται μεταξὺ τῶν θεραπευτικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ στὸ κεφάλαιο *Περί τῶν εἰς Ἐρασίστρατον διαφερόντων* [sc. βιβλίων]. Τέλος, σημειώνεται ὅτι γενικὰ ἡ καταγραφή τῶν συγγραμμάτων στὸ *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* δὲν εἶναι πλήρης. Σίγουρα ἡ ἐλλιπὴς γνώση μας γιὰ τὰ γαληνικά συγγράμματα δὲν ὀφείλεται μόνο στὴν κακὴ παράδοση τῆς αὐτοεργογραφίας τοῦ Περγαμηνοῦ γιαιτροῦ. Ἀπὸ τὴν ἄμεση παράδοση τῶν γαληνικῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μαρτυρίες ποὺ ἐντοπίζονται σ' αὐτὰ διαπιστώνεται ὅτι ἀρκετὰ συγγράμματα παραλείφθηκαν κατὰ τὴν καταγραφή αὐτὴν· π.χ. τὰ ἔργα *Περί συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους* καὶ *Περί συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη* δὲν μνημονεύονται στὸ σχετικὸ κεφάλαιο, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ ἀφορᾷ τὰ θεραπευτικὰ συγγράμματα. Γιὰ μιὰ σχεδὸν πλήρη καταγραφή τῶν ἔργων ποὺ παραδίδονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Γαληνοῦ βλ. G. Fichtner, *Corpus Galenicum. Verzeichnis der galenischen und pseudogalenischen Schriften*, Tübingen 1992.

νικές περιόδους: τὴν ἀρχικὴ παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴν Πέργαμο, τὴ μαθητεία του στὴ Σμύρνη, τὴν πρώτη καὶ δευτέρα παραμονή του στὴ Ρώμη². βλ. *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* 1 [II 93, 17 κ.έ. Μ.]³: *Περὶ τῶν γεγονότων ὑπομνημάτων ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδημίαν ...* ὄ.π. 2 [II 97, 3 κ.έ. Μ.]: *Τίνα μοι μετὰ τὴν ἐκ Ρώμης ἐπάνοδον οἴκαδε [sc. εἰς Πέργαμον] παραγενομένῳ βιβλία παρὰ τινων ἐδόθη τῶν ὑπ' ἐμοῦ γεγραμμένων* σ' αὐτὸ τὸ 2ο κεφάλαιο μνημονεύονται οἱ ἀκόλουθες συγγραφικὲς περίοδοι τοῦ Γαληνοῦ: (α) ἡ περίοδος τῆς ἀρχικῆς παραμονῆς του στὴν Πέργαμο· ὄ.π. 2 [II 97, 8-11 Μ.]: *τρία δέ μοι βιβλία παρὰ τινων ἐδόθη γεγραμμένα πρὶν εἰς Σμύρναν ἐκ Περγάμου μεταβῆναι Πέλοπος τε τοῦ ἱατροῦ καὶ Ἀλβίνου τοῦ Πλατωνικοῦ χάριν*, (β) ἡ περίοδος τῆς μαθητείας του στὴ Σμύρνη· ὄ.π. 2 [II 97, 23-24 Μ.]: *τρία δ' ἄλλα [sc. βιβλία] περὶ θώρακος καὶ πνεύμονος κινήσεως, ἥνικ' ἐν Σμύρνῃ διέτριβον ...*, καὶ (γ) ἡ δευτέρα παραμονή του στὴ Ρώμη· ὄ.π. 2 [II 99, 18 κ.έ. Μ.]⁴.

Β' Ἐ ἰ δ ο λ ο γ ι κ ἄ. Ἡ καταγραφή τῶν συγγραμμάτων μετὰ βάσῃ τὸ περιεχόμενό τους γίνεται στὰ κεφάλαια 3-17, τὰ ὅποια μποροῦν νὰ κατανεμηθοῦν σὲ τέσσερις ἐνότητες⁵:

(1) κεφάλαια 3-5: καταγράφονται τὰ συγγράμματα κατὰ τὸ περιεχόμενο, μετὰ βάσῃ προφανῶς τὰ μέρη τῆς ἱατρικῆς⁶. βλ. *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* 3 [II 102, 20 κ.έ. Μ.]: *Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνατομικὴν θεωρίαν ...* ὄ.π. 4 [II 109, 4 κ.έ. Μ.]:

2. Κατὰ τὴ δευτέρα καὶ βραχυχρόνια παραμονὴ του στὴν Πέργαμο ὁ Γαληνὸς δὲν πρόλαβε νὰ γράφει κανένα ἔργο.

3. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴν ἐκδοσὴ τοῦ I. Mueller, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. II, Leipzig, Teubner, 1891, (ἀνατύπ.: Amsterdam 1967), σσ. 91-124.

4. Στὴν ἐνότητα αὕτῃ (κεφάλαια 1-2) μνημονεύονται εἴτε μετὰ μνεῖα τοῦ τίτλου εἴτε μετὰ ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενό τους συγγράμματα ποὺ γράφτηκαν σὲ ὅλες τὶς συγγραφικὲς περιόδους τοῦ Γαληνοῦ. Γιὰ τὰ πολυπληθῆ συγγράμματα, ὅμως, ποὺ γράφτηκαν κατὰ τὴ δευτέρα παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη στὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ 2ου κεφαλαίου γίνονται μερικὲς γενικὲς ἀναφορὲς, ἐνῶ μνημονεύονται μόνον μερικὰ (τέσσερα). Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῆς περιόδου αὕτῃς περιέχονται στὴν εἰδολογικὴ κατάταξη ποὺ ἀκολουθεῖ. Χρονολογικὴ κατάταξη τῶν καθαρὰ ἱατρικοῦ περιεχομένου ἔργων τοῦ Γαληνοῦ —τόσο αὐτῶν ποὺ καταγράφονται στὸ *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* ὅσο καὶ αὐτῶν γιὰ τὰ ὅποια ὑπάρχουν μαρτυρίες σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ γιαιτροῦ αὐτοῦ— ἐπιχειρήσε ὁ I. Pberg, «Ueber die Schriftstellerei des Klaudios Galenos», *RhMN*. F. 44 (1889) 207-239· 47 (1892) 489-514, καὶ 51 (1896) 165-196.

5. Ἡ εἰδολογικὴ κατάταξη σὲ τέσσερις ἐνότητες, ποὺ ἐπιχειρεῖται ἐδῶ, στηρίζεται στὸ εἰδικότερο περιεχόμενο τῶν κεφαλαίων 3-17· ἐνισχύεται ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν ἐπισήμανσή μου ὅτι ἔτσι περίπου, σὲ ἰσάριθμες δηλαδὴ ἐνότητες, κάνει λόγο γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων του ὁ Γαληνὸς στὸ *Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ.* κεφάλαια 2-5· βλ. ὄ.π. 2 [II 83, 7-86, 12 Μ.]: ἱατρικὰ ἔργα· ὄ.π. 3 [II 86, 13-87, 23 Μ.]: ὑπομνήματα σὲ ἱπποκρατικὰ ἔργα· ὄ.π. 4 [II 87, 24-89, 11 Μ.]: φιλοσοφικὰ ἔργα, καὶ ὄ.π. 5 [II 89, 12-90, 17 Μ.]: φιλολογικὰ ἔργα. Τὸ *Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ.* προηγεῖται χρονικὰ τοῦ συγγράμματος *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.*, τὴ συγγραφὴ τοῦ ὁποίου καὶ προαναγγέλλει· βλ. *Π. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ.* 4 [II 89, 9-11 Μ.]: *δι' ἐκείνου δὲ δειχθήσεται τοῦ γράμματος, ἐν ᾧ τὴν γραφὴν ποιήσομαι ἀπάντων τῶν ἐμῶν βιβλίων.*

6. Γιὰ τὴ διάκριση τῆς ἱατρικῆς σὲ μέρη, μετὰ βάσῃ τὴν ὁποία ἐγινε ἡ κατάταξη καὶ καταγραφή τῶν ἱατρικῶν συγγραμμάτων, καθὼς καὶ γιὰ τὶς σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Γαληνοῦ, ὅπως ἐκτίθενται σὲ διάφορα ἔργα του, βλ. παρακάτω.

Τὰ θεραπευτικά ..., καὶ ὁ.π. 5 [II 110, 1 κ.έ. M.]: *Ποῖα τῆς προγνωστικῆς θεωρίας βιβλία ...*⁷.

(2) κεφάλαια 6-10: τὰ συγγράμματα ποὺ καταγράφονται ἀφοροῦν ὑπομνήματα σὲ ἔργα γιατρῶν ἢ κριτικὴ ἀπόφρων γιατρῶν ἢ ἱατρικῶν σχολῶν· βλ. *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* 6 [II 111, 9 κ.έ. M.]: *Περὶ τῶν Ἱπποκρατείων ὑπομνημάτων ...* ὁ.π. 7 [II 114, 8 κ.έ. M.]: *Περὶ τῶν εἰς Ἑρασίστρατον διαφερόντων ...* ὁ.π. 8 [II 115, 1 κ.έ. M.]: *Περὶ τῶν Ἀσκληπιάδῃ προσηκόντων ...* ὁ.π. 9 [II 115, 5 κ.έ. M.]: *Περὶ τῶν τοῖς ἐμπειρικοῖς ἰατροῖς διαφερόντων ...* ὁ.π. 10 [II 115, 16 κ.έ. M.]: *Περὶ τῶν τοῖς μεθοδικοῖς διαφερόντων ...*⁸.

(3) κεφάλαια 11-16: καταγράφονται τὰ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου συγγράμματα· βλ. *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* 11 [II 115, 19 κ.έ. M.]: *Περὶ τῶν εἰς τὰς ἀποδείξεις χρησίμων βιβλίων ...* ὁ.π. 12 [II 121, 5 κ.έ. M.]: *<Περὶ τῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας βιβλίων> ...* ὁ.π. 13 [II 122, 7 κ.έ. M.]: *Τὰ πρὸς τὴν Πλάτωνος φιλοσοφίαν ἀνήκοντα ...* ὁ.π. 14 [II 122, 19 κ.έ. M.]: *<Περὶ> τῶν πρὸς τὴν Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν ἀνηκόντων ...* ὁ.π. 15 [II 123, 10 κ.έ. M.]: *Τὰ πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων [lege: φιλοσοφίαν] διαφέροντα ...* καὶ ὁ.π. 16 [II 123, 19 κ.έ. M.]: *Τὰ πρὸς τὴν Ἐπικούρου φιλοσοφίαν ἀνήκοντα ...*

(4) κεφάλαιο 17: ἡ καταγραφή συμπληρώνεται μὲ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν φιλολογικῶν ἔργων· βλ. *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* 17 [II 124, 6 κ.έ. M.]: *Τὰ τοῖς γραμματικοῖς καὶ ῥήτορι κοινά.*

Στὸ 3ο κεφάλαιο τοῦ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* καταγράφονται τὰ συγγράμματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀνατομικὴ (*Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνατομικὴν θεωρίαν*), δηλαδή τά: *Περὶ ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις*, *Περὶ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς*, *Περὶ νεύρων ἀνατομῆς*, *Περὶ μυῶν ἀνατομῆς* καὶ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*⁹. Μνημονεύονται, ἐπίσης, οἱ ἐπιτομὲς τῶν ἀνατομικῶν συγγραμμάτων τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Λύκου τοῦ Μακεδόνα, ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸν Γαληνό¹⁰. Ἐνα ἀρκετὰ μεγάλο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀφιερωμένο στὴ σχετικὰ λεπτομερῆ καταγραφή τοῦ περιεχομένου τῶν δεκαπέντε βιβλίων τοῦ ἔργου *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*¹¹. στὴ συνέχεια καταγράφονται —κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο— τὰ κεφάλαια τοῦ εἰκοσάβιβλου ἀνατομικοῦ συγγράμματος τοῦ Μαρίνου¹². Ἡ κα-

7. Τὰ συγγράμματα ποὺ καταγράφονται στὰ κεφάλαια 3-5 γράφτηκαν, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους, κατὰ τὴ δεύτερη παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη.

8. Ὅπως παραπάνω.

9. Βλ. *Π. τῶν ἰδ. βιβλ.* 3 [II 102, 20-103, 7 M.].

10. Βλ. *αὐτόθι* [II 104, 11-14 M.].

11. Βλ. *αὐτόθι* [II 103, 7-104, 9 M.].

12. Βλ. *αὐτόθι* [II 104, 15-108, 14 M.].

ταγραφή αὐτῆ σταματᾶ ἀπότομα σὲ κάποιο σημεῖο τῆς, λόγῳ κακῆς παράδοσης τοῦ κειμένου· βλ. Π. τῶν ἰδ. βιβλ. 3 [Π 108, 10-14 M.]: ἐν δὲ τῷ ἐνάτῳ καὶ δεκάτῳ περὶ τῶν ἀπ' ἐγκεφάλου πεφυκότων νεύρων καὶ περὶ ὀσφρησεως καὶ πόθεν ἄρχεται τὸ αἰσθητήριον αὐτῆς καὶ περὶ τῶν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς νεύρων, ἃ καλοῦσιν Ἡρόφιλος [ἀπόσπ. 84 von Staden] τε καὶ Εὐδήμος πόρους, εἶτα ***.

Ἔστερα ἀπὸ τῆ δῆλωση τοῦ χάσματος¹³, τὸ κείμενο τοῦ κεφαλαίου συνεχίζει καὶ τελειώνει μὲ τὴν καταγραφή τῶν ἀκόλουθων δεκατριῶν συγγραμμάτων· βλ. αὐτόθι [Π 108, 15-109, 3 M.]: περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς καὶ τὸ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων· ἔπεται δὲ τῷ περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς τὸ τὰς αἰτίας τούτων διδάσκον ἐν βιβλίῳ, τῷ δὲ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς τὰ περὶ τῶν ἐν τοῖς συμπτώμασιν αἰτιῶν τρία καὶ τούτοις τὰ περὶ τῶν πεπονθότων τόπων. Τὸ (δὲ) περὶ τῶν ἐν ταῖς νόσοις καιρῶν ἐκ τῶν προηγουμένων τῆς θεραπευτικῆς πραγματείας ἐστὶ καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν πυρετῶν διαφορᾶς τό τε περὶ πλήθους καὶ τὸ περὶ τῶν παρὰ φύσιν ὄγκων ἔτι τε τὸ περὶ τῶν προκαταρκτικῶν αἰτιῶν καὶ πρὸς τούτοις τὸ περὶ τῶν συνεχτικῶν καὶ τὸ περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ ῥίγους καὶ σπασμοῦ καὶ τὸ ἐπιγεγραμμένον Τέχνη ἰατρικῆ¹⁴.

Ὅλα τὰ συγγράμματα αὐτὰ περιλαμβάνονται, κατὰ τὸν ἐκδότη, στὸ κεφάλαιο ποῦ ἀφορᾶ τὰ συγγράμματα τῆς ἀνατομικῆς. Τόσο, ὅμως, ἀπὸ τοὺς τίτλους ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους (ἀφοῦ πρόκειται γιὰ σωζόμενα συγγράμματα) εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὴν ἀνατομική.

Ὁ Mueller δὲν ἀντιλαμβάνεται αὐτὴν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ θέματος τῶν συγγραμμάτων (στὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ 3ου κεφαλαίου), ὅπως συνάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ἐκδεδομένο κείμενο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα σημειώνει, μὲ ἀφορμὴ τὸ χάσμα τοῦ κειμένου, στὶς κριτικὲς παρατηρήσεις του, στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἐκδόσεως. Ἡ σχετικὴ παρατήρησή του εἶναι ὀρθή μόνον κατὰ τὸ πρῶτο σκέλος τῆς, ὅπου σημειώνεται ὅτι στὸ ἐκπεσὸν τμήμα τοῦ 3ου κεφαλαίου πρέπει νὰ τελειώνει

13. Γιὰ τὸ χάσμα βλ. Mueller, *Gal. scr. min.*, τ., II, σ. LXXVIII: «... εἶτα in Q verbum extremum folii 192 est, novum folium (193) incipit a verbis περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς. In margine inferiore folii 192^b et superiore folii 193^a recte adscriptum λείπει τι, λείπει; nam res ita se habet, ut in folio 192^b terminetur quaternio κγ', a quaternione κδ' primum et ultimum folium (in quo pars quaedam libelli Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων exarata fuit, cf. supra p. LXII) evolsum sit; desunt igitur sexaginta versus codicis».

14. Ἡ καταγραφή τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν γίνεται μὲ ἀναφορὰ εἴτε στὸν τίτλο εἴτε στὸ περιεχόμενό τους. Οἱ τίτλοι τους, ὅπως παραδίδονται ἀπὸ τὴν ἄμεση παράδοση, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Περὶ διαφορᾶς νοσημάτων [VI 836-880 K.]· Περὶ τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτιῶν [VII 1-41 K.]· Περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς [VII 42-84 K.]· Περὶ αἰτιῶν συμπτωμάτων [VII 85-272 K.]· Περὶ τῶν πεπονθότων τόπων [VIII 1-452 K.]· Περὶ τῶν ἐν ταῖς νόσοις καιρῶν [VII 406-439 καὶ 440-462 K. = Teil II, σσ. 1-114 Wille]· Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν [VII 273-405 K.]· Περὶ πλήθους [VII 513-583 K.]· Περὶ τῶν παρὰ φύσιν ὄγκων [VII 705-732 K.]· Περὶ τῶν προκαταρκτικῶν αἰτιῶν [CMG Suppl. II, σσ. 1-55 (λατινικά)]· Περὶ τῶν συνεχτικῶν αἰτιῶν [CMG Suppl. orient. II, σσ. 50-73 (ἀραβικά) καὶ σσ. 131-141 (λατινικά)], Περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ σπασμοῦ καὶ ῥίγους [VII 584-642] καὶ Τέχνη ἰατρικῆ [I 305-412 K.].

ἡ ἀπαρίθμηση τῶν κεφαλαίων τοῦ ἀνατομικοῦ συγγράμματος τοῦ Μαρίνου, καὶ νὰ γινόταν μὲ παρόμοιο τρόπο ἡ ἀπαρίθμηση τῶν κεφαλαίων τοῦ ἀνατομικοῦ συγγράμματος τοῦ Λύκου¹⁵. Σφάλλει, ὅμως, ὁ Mueller, ὅταν γράφει ὅτι στὴν συνέχεια ἐξέπεσαν «multaque alia, quae transitum paraverant ad illos libros, qui in extremo capite III enumerantur»¹⁶.

Τὸ πρόβλημα, λοιπόν, τοῦ ἐξεταζόμενου 3ου κεφαλαίου ἐντοπίζεται σὲ δύο σημεία¹⁷:

(α) στὸ ἴδιο τὸ κεφάλαιο, ὅπου κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο *Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνατομικὴν θεωρίαν καταγράφονται* βιβλία διαφορετικοῦ περιεχομένου, ἀφοῦ τὰ βιβλία τῆς τελευταίας ἐνότητας δὲν ἔχουν, ὅπως τονίστηκε ἤδη, καμιά σχέση μὲ τὴν ἀνατομική, καὶ

(β) στὴ σχέση του μὲ τὸ ἐπόμενο· ὁ Γαληνὸς καταγράφοντας τὰ συγγράμματα τοῦ κατὰ τὸ περιεχόμενο, ἀπὸ τὰ ἀνατομικά (3ο κεφάλαιο) μεταπηδᾷ στὰ θεραπευτικά (4ο κεφάλαιο)¹⁸ καὶ στὰ προγνωστικά (5ο κεφάλαιο)¹⁹.

Εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι ἡ —κατὰ τὸ ἐκδεδωμένο κείμενο— διάκριση ἀπὸ τὸν Γαληνὸ τῶν καθαρὰ ἰατρικῶν συγγραμμάτων του σὲ ἀνατομικά, θεραπευτικά καὶ προγνωστικά²⁰ εἶναι πλημμελής καὶ δὲν ἀκολουθεῖ οὔτε λογικὴ οὔτε ἐπιστημονικὴ συνέπεια. Ἀκόμη, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ συγγράμματα ποῦ μνημονεύονται στὸ ἐξεταζόμενο τελευταῖο τμήμα τοῦ 3ου κεφαλαίου χαρακτηρίζονται ἐκ τῶν προηγουμένων τῆς θεραπευτικῆς πραγματείας²¹. Σίγουρα, ὅμως, τὰ ἀνατομικά δὲν προτάσσονται ἄμεσα²² τῶν θεραπευτικῶν. Πρέπει,

15. Βλ. *Gal. scr. min.* II, σ. LXXVIII. Στὰ ὅσα σημειώνει ὁ Mueller σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐκπεσόντος τμήματος τοῦ ἀνατομικοῦ κεφαλαίου, πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸν στὸ κείμενο αὐτὸ νὰ γινόταν μνεία καὶ τῶν ἀκόλουθων ἀνατομικῶν συγγραμμάτων: *Περὶ τῆς ἐπὶ τῶν ζώντων ἀνατομῆς*, *Περὶ τῆς ἐπὶ τῶν τεθνεώτων ἀνατομῆς*, *Περὶ τῆς ἀνατομικῆς διαφωνίας*, *Περὶ τῆς Ἱπποκράτους ἀνατομῆς*, *Περὶ τῆς Ἐρασιστράτου ἀνατομῆς* καὶ *Περὶ τῶν ἀγνοηθέντων τῶ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομίας*. Ἡ ἄποψη αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν διαπίστωση ὅτι στὸ 2ο κεφάλαιο τοῦ II. τῆς τάξ. τῶν ἰδ. βιβλ., ὅπου ὁ Γαληνὸς καταγράφει τὰ ἰατρικὰ ἔργα του, μνημονεύονται τὰ ἀκόλουθα ἀνατομικά συγγράμματα, βλ. ὅ.π. 2 [II 84, 6-85, 7 M.]: *Περὶ ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις*, *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*, *Περὶ τῆς ἐπὶ τῶν τεθνεώτων ἀνατομῆς*, *Περὶ τῆς ἐπὶ τῶν ζώντων ἀνατομῆς*, *Περὶ τῆς ἀνατομικῆς διαφωνίας* καὶ *Περὶ τῆς Ἱπποκράτους ἀνατομῆς*. Δυστυχῶς, τὸ κεφάλαιο παραδίδεται κολοβό, καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε τὴν παραπάνω καταγραφή στὸ σύνολό της.

16. Βλ. *Gal. scr. min.* II, σ. LXXVIII. Ὁ Mueller ἀποφεύγει νὰ ἀναφερθεῖ στὸ περιεχόμενο τῶν συγγραμμάτων ποῦ περιλαμβάνει στὴν ἔκφραση «multaque alia».

17. Τὸ προβληματικὸ 3ο κεφάλαιο συνεξετάζεται σὲ σχέση καὶ μὲ τὰ λοιπὰ κεφάλαια τοῦ ἔργου.

18. Βλ. ὅ.π. 4 [II 109, 4-25 M.].

19. Βλ. ὅ.π. 5 [II 110, 1-111, 8 M.]. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ βρίσκεται στὴν ἀναμενόμενη θέση.

20. Ἡ διάκριση αὕτη καὶ ἡ καταγραφή γίνεται σὲ τρία διαδοχικὰ κεφάλαια.

21. Βλ. ὅ.π. 3 [II 108, 21-109, 3 M.]. Ὁ Γαληνὸς ἐννοεῖ, προφανῶς, τὰ ἀμέσως προηγούμενα.

22. Ὅπως οἱ ἀνατομικὲς γνώσεις, ὅπως καὶ οἱ περὶ χρείας μορίων, εἶναι ἀπαραίτητες στὸν ἰατρὸ γιὰ τὴν ὀρθὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ χρῆση τῶν θεραπευτικῶν μέσων· βλ. *Γαλην., II. συστ. ἰατρ. πρὸς Πατρός*. 16 [I 283, 16-19 K.]: Ἐπόλοιπον δ' ἐστὶν ὑποδεικνύειν, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπιδέξιον χρῆσιν τῶν βοθημάτων ἀναγκαῖον ἐπίστασθαι τὴν οὐσίαν ἀκριβῶς τοῦ θεραπευομένου μορίου καὶ τὴν διάπλασιν καὶ τὴν θέσιν. Ὅμως, σὲ καμιά περίπτωση, τὰ σχετικὰ συγγράμματα δὲν μποροῦν νὰ

λοιπόν, στο κακῶς παραδεδομένο 3ο κεφάλαιο νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ συγγράμματα ἐκεῖνα ποὺ τὸ περιεχόμενό τους ἐπέβαλλε νὰ καταγραφοῦν ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὰ θεραπευτικά.

Ἐπειδὴ ὅσα θὰ ὑποστηριχτοῦν στὴ συνέχεια ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴ διαίρεση τῆς ἱατρικῆς σὲ μέρη²³, πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἐκτεθεῖ, ἔστω συνοπτικά, ἡ ἀποψη τοῦ Γαληνοῦ γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Στὸ σύγγραμμά του *Περὶ τῶν τῆς ἱατρικῆς μερῶν* ὁ Γαληνὸς συζητᾷ διάφορες διαιρέσεις τῆς ἱατρικῆς (ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴ διαίρεση τῶν ἐμπειρικῶν γιατρῶν)²⁴, καὶ φαίνεται νὰ θεωρεῖ ὀρθότερη αὐτὴν ποὺ διακρίνει τὸ σημειωτικὸν μέρος σὲ *διαγνωστικὸν καὶ προγνωστικόν*²⁵. Παρόμοια εἶναι ἡ θέση ποὺ ἀσπάζεται, μὲ ἀφορμὴ τὴ διαίρεση τοῦ Θεωδᾶ, στὸ ἔργο του *ὑποτύπωσις ἐμπειρικῆς*²⁶. Τέλος, τὸ ἴδιο σχῆμα συνάγεται καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα ἀναπτύσσει στὸ τρίτο ὑπόμνημά του στὸ πρῶτο βιβλίον τῶν ἱπποκρατικῶν *Ἐπιδημιῶν*²⁷. Παρ' ὅλα αὐτά, τελικὰ ὁ Γαληνὸς πιστεύει ὅτι ὁ γιατρός δὲν πρέπει σὲ καμιὰ περίπτωση νὰ δεσμεύεται ἀπὸ κάποιο συγκεκριμένο σχῆμα ποὺ ἔχει προταθεῖ οὔτε καὶ νὰ αἰσθάνεται ἀμηχανία μπρὸς στὴν πληθώρα τῶν προτεινόμενων διαιρέσεων τῆς ἱατρικῆς· ἀντίθετα, πρέπει νὰ κρίνει τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχει στὴ διάθεσή του κατὰ περίπτωσιν. Αὐτὴ εἶναι ἡ συμβουλή ποὺ δίνει στὸν Ἰουστο, στὸ τέλος τοῦ ἔργου *Περὶ τῶν τῆς ἱατρικῆς μερῶν*²⁸.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρακτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενειῶν, ὁ Γαληνός, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀρκετὰ χωρία τῶν ἔργων του, ἐντοπίζει τὶς προσπάθειές του σὲ τρία σημεῖα: στὴ διάγνωση, τὴν πρόγνωση καὶ τὴν θεραπεία²⁹. Ἡ διαπίστωση

θεωρηθοῦν ὡς τὰ ἀμέσως προηγούμενα τῶν θεραπευτικῶν συγγραμμάτων. Βλ. καὶ τὴν ὑποσημ. 40.

23. Γιὰ τὰ μέρη τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς, καθὼς καὶ γιὰ τὶς διαφορετικὲς ἀπόψεις τῶν διαφόρων σχολῶν, βλ. Α. Δ. Μαυρουδῆς, *Ὁ γιατρός Ἀρχιγένης ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια. Βίος καὶ ἔργα*, Θεσσαλονίκη 1989 (ἰδ. διατρ.), σ. 143, ὑποσημ. 38, ὅπου μνημονεύονται ἀρχαῖες πηγές καὶ σύγχρονη βιβλιογραφία.

24. Βλ. Κ. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule. Sammlung der Fragmente und Darstellung der Lehre*, Berlin 1930 (ἀνατύπ.: Berlin - Zürich 1965), σσ. 288-291.

25. Βλ. Gal., *De part. art. med.* 7 [CMG Suppl. orient. II, σ. 126, 20-24]: «cuius [sc. partis significativae] sunt partes due, hec quidem dignoscitiva presentium, hec vero futurorum pronosticativa; neque enim absque quod dignoscatur passio, curam eius est possibile invenire, neque absque quod precognoscatur terminus criseos eius, est possibile curare conveni<en>-<er>».

26. Βλ. Gal., *Subf. emp.* 5 [Deichgräber, *Empirikerschule*, σ. 52, 6-12]: «et n o s ita dicimus scilicet quod sunt partes totius medicative ille scilicet signativa, curativa et sanativa. Signative quidem igitur dignotio presentium et pregnotio futurorum sunt particule».

27. Βλ. Γαλην., *ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Α' 3*, 1 [XVII/1, σσ. 211, 16-212, 2 Κ.]: «Ἄλλὰ κᾶθ' ὅσων λόγων ὦν ὁ κάμνων λέγει δυνατὸν ἔστι πρὸς τὴν τῶν παρόντων δ ἰ ἄ γ ν ω σ ι ν καὶ πρὸς τὴν τῶν μελλόντων π ρ ὀ γ ν ω σ ι ν ὠφελείσθαι. Συνήπται δ' ἡ σ η μ ε ἰ ὡ σ ι ς αὕτη καὶ κοινωεῖ τῇ κατὰ τὸ ἦθος».

28. Βλ. Gal., *De part. art. med.* 9 [CMG Suppl. orient. II, σ. 129, 13-18]: «Non igitur turbet te multitudo incisionum, neque si secundum diversos modos inciserunt medicativam anteriores, sed si nihil eorum, que occurrunt, obmissum est, considera; quicumque enim hec observat, moderate dividit. Optimum est autem, sicut prius dictum est, principium facere a [p]ropriissima materia, et deinde alia secundum prius dictam methodum ad[d]icere».

29. Βλ. Γαλην., *Π. χρυσ. ἡμ.* 1, 11 [IX 830, 12-14 Κ.]: «δεῖ τοῖνον ἀκριβῶς μὲν εἶναι θεραπευτικὸν καὶ προγνωστικὸν τὸν ἱατρὸν, ἀκριβῶς δὲ καὶ τοῦ τῆς βλάβης μεγέθους διαγνωστικὸν Π. ἀνατ. ἐγγ. 2,

αὐτή, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ παραπάνω, ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Γαληνὸς ἀποδέχεται καὶ στὴν πράξη τὸ σχῆμα: *σημειωτικὸν μέρος = διαγνωστικὸν μέρος + προγνωστικὸν μέρος*. Τὸ *διαγνωστικὸν μέρος*, συνεπῶς, περιλαμβάνει ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ὀρθὴ ἀντίληψη καὶ διάγνωση τῆς νόσου, ὥστε στὴ συνέχεια νὰ ἐφαρμοστεῖ μὲ ἀποτελεσματικότητα ἡ θεραπευτικὴ ἀγωγὴ³⁰. μὲ ἄλλα λόγια, στὰ *διαγνωστικὰ* συγγράμματα περιλαμβάνονται ὅλα τὰ ἔργα ποὺ πραγματεύονται τὶς αἰτίες, τὰ συμπτώματα καὶ τὶς διαφορὲς τῶν νόσων.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι τὰ συγγράμματα ποὺ εἶναι τὰ *προηγούμενα τῶν θεραπευτικῶν* δὲν εἶναι τὰ *ἀνατομικὰ* ἀλλὰ τὰ *διαγνωστικὰ*. Αὐτό, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλες ρητὲς μαρτυρίες τοῦ Γαληνοῦ³¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὸ περιεχόμενο τῶν δώδεκα συγγραμμάτων ποὺ καταγράφονται στὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ 3ου κεφαλαίου πρέπει νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:

2 [II 285, 5-9 K.]: Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπίδημ. Α' 2, 44 [XVII/1, σ. 141, 9-11 K.]: Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπίδημ. Στ' 2, 45 [XVII/1, σ. 995, 5-7 K. = CMG V/10/2/2, σ. 115, 18-20]. Π. τῶν ἰδ. βιβλ. 4 [Gal. scr. min. II 109, 22-25] καὶ *Subf. emp.* 6 [Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 60, 7-61, 9]: πρβ. καὶ αὐτόθι [Deichgräber, *Empirikerschule*, σ. 58, 3-10]. Βλ., ἀκόμη, *Τέχν. ἰατρ.* 37 [I 405, 14-412, 3 K.]: τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀποτελεῖ δειγματοληπτικὴ καταγραφή τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ μὲ βάση τὸ περιεχόμενό τους (στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου προαναγγέλεται ἡ συγγραφή τοῦ ἔργου Π. τῶν ἰδ. βιβλ.): καὶ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ Γαληνὸς κάνει λόγο γιὰ διάγνωση, πρόγνωση καὶ θεραπεία τῶν νοσημάτων. Βλ., ἐπίσης, Γαλην., *Πρὸς Πατρώφ. π. συστ. ἰατρ.* 15 [I 280, 17-281, 4 K.].

30. Βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ. 1, 1 [XVIII/2, σ. 633, 9-14]: οἷον εὐθέως τὸ δ ι α γ ν ω σ τ ι κ ὸ ν μέρος τῆς τέχνης, ὃ καλοῦσιν οἱ νεώτεροι σ η μ ε ι ω τ ι κ ὸ ν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἡσκησθαι πρότερον τοῦ θεραπευτικοῦ τοῖς μέλλουσι καλῶς ἰατρεύειν, ἔνεκα τοῦ τὰς διαφορὰς τῶν νοσημάτων ἐπὶ τῶν καμνόντων ἀκριβῶς γνωρίζειν, ἐπειδὴν ἔχωσι τὸ [lege -σί τι] παραπλήσιον. Ἐδῶ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ διευκρίνιση σχετικὰ μὲ τὴ χρήση ἀπὸ τὸν Γαληνὸ τῶν ὄρων *σημείωσις / σημειωτικὸν* καὶ *διάγνωσις / διαγνωστικὸν*. Ἄλλες φορὲς οἱ ὄροι *σημείωσις* καὶ *σημειωτικὸν* (*significativa* ἢ *signativa pars*) δηλώνουν —μὲ εὐρεία ἔννοια— τὸ *σημειωτικὸν* ὡς *τελικὸν μέρος* τῆς ἰατρικῆς, τοῦ ὁποῦ μέρη εἶναι τὸ *διαγνωστικὸν* καὶ τὸ *προγνωστικὸν* (βλ. ὑποσημ. 25-27): ἄλλοτε, ὅμως, οἱ ὄροι *σημείωσις / σημειωτικὸν* χρησιμοποιοῦνται, μὲ περιορισμένη ἔννοια, ὡς συνώνυμοι τῶν ὄρων *διάγνωσις / διαγνωστικὸν*: βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ. 1, 1 [XVIII/2, σ. 647, 5-6 K.]: εἰκότως οὖν Ἱπποκράτης ἐκέλευσε τὰς δ ι α γ ν ὠ σ ε ι ς τῶν παθῶν, ἅς καὶ σ η μ ε ι ὠ σ ε ι ς ὀνομάζουσιν οἱ νεώτεροι αὐτόθι [XVIII/2, σ. 633, 9-14]: 3, 1 [XVIII/2, σ. 820, 4-5 K.]: Π. πλῆθ. 8 [VII 555, 12-15 K.] καὶ *Subf. emp.* 6 [Deichgräber, *Empirikerschule*, σ. 60, 7-9]. Τὸ *σημειωτικὸν*, μὲ τὴ δεύτερη ἔννοια, πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τοὺς ὄρους *αἴτιον* καὶ *σημεῖον*, ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ τὸν ὄρο *παθογνωμονικός* (ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὸν τομέα τῆς ἰατρικῆς ποὺ σήμερα ὀνομάζεται *παθολογία*). Σχετικὰ βλ. F. Kudlien, *Untersuchungen zu Aretaios von Kappadokien* [AAWM, Jhrg. 1963, Nr. 11], Mainz 1964, σ. 1185 [41], ὑποσημ. 1.

31. Βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ. 1, 1 [XVIII/2, σ. 633, 9-12]: οἷον εὐθέως τὸ δ ι α γ ν ω σ τ ι κ ὸ ν μέρος τῆς τέχνης, ὃ καλοῦσιν οἱ νεώτεροι *σημειωτικὸν*, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἡσκησθαι πρότερον τοῦ θεραπευτικοῦ τοῖς μέλλουσι καλῶς ἰατρεύειν αὐτόθι [XVIII/2, σ. 647, 5-9 K.]: εἰκότως οὖν Ἱπποκράτης ἐκέλευσε τὰς δ ι α γ ν ὠ σ ε ι ς τῶν παθῶν [...] κατὰ τὴν ὁμοίου καὶ ἀνομοίου θεωρίαν ποιείσθαι πρὸ τῶν ἄλλων τῆς τέχνης ἔργων, τουτέστι τῶν κατὰ πρόγνωσίν τε καὶ θεραπείαν ὅ.π. 1, 2 [XVIII/2, σ. 648, 3-4 K.]: Τὸ δ ι α γ ν ω σ τ ι κ ὸ ν τῶν παθῶν μέρος τῆς τέχνης πάντων πρῶτον ἀσκεῖν ἀξιώσας [sc. Ἱπποκράτης], καὶ Gal., *De part. art. med.* 7 [CMG Suppl. orient. II, 126, 22-24]: «neque enim absque quod dignoscatur passio, curam eius est possibile invenire».

(α) Συγκροτοῦν ἐνιαία θεματική ἐνότητα³².

(β) Πραγματεύονται θέματα διαγνωστικά. Αὐτὸ προκύπτει τόσο ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ περιεχομένου τους, ὅσο καὶ ἀπὸ σχετικές μαρτυρίες, οἱ ὁποῖες ἐντοπίζονται εἴτε σ' αὐτὰ τὰ ἴδια εἴτε σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Γαληνοῦ. Δειγματοληπτικά ἀναφέρω ὅτι στὸ *Ἑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ.* ὁ Γαληνὸς συσχετίζει τὴ γνώση τῶν διαφορῶν τῶν νοσημάτων μετὰ τὸ διαγνωστικὸν μέρος τῆς ἰατρικῆς³³. Πρόκειται γιὰ ἀναφορά στὸ σύγγραμμα *Περὶ διαφορᾶς νοσημάτων*, τὸ ὁποῖο εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ καταγράφονται στὴν ἐξεταζόμενη ἐνότητα τοῦ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*³⁴, καὶ πιθανότατα εἶναι τὸ πρῶτο τῆς ἐνότητος αὐτῆς³⁵. Ἐπίσης, τὰ τέσσερα πρῶτα συγγράμματα τῆς ἴδιας ἐνότητος, δηλαδή τὰ *Περὶ διαφορᾶς νοσημάτων*, *Περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς*, *Περὶ τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτιῶν* καὶ *Περὶ αἰτιῶν συμπτωμάτων* ὑποδεικνύονται ἀπὸ τὸν Γαληνὸν ὡς βασικά γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς ὀρθῆς διάγνωσης³⁶. Στὴν *Τέχνη ἰατρικὴ* μνημονεύεται τὸ σύγγραμμα *Περὶ τῶν πεπονθῶτων τόπων* —ποῦ εἶναι, ἐπίσης, ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ καταγράφονται στὴν ὑπὸ ἐξέταση ἐνότητα τοῦ 3ου κεφαλαίου— ὡς χρήσιμο γιὰ τὴν διάγνωση τῶν νοσημάτων³⁷, ἐνῶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ποὺ πρέπει

32. Τὴν ἴδια ἄποψη γιὰ τὰ συγγράμματα αὐτὰ τὴν ἀσπάζεται καὶ ὁ I. Mewaldt, ὁ ὁποῖος τὰ χαρακτηρίζει «Pathologische Werke»: βλ. «Galenos» (2), *RE XIII/2* (1910) 586. Ὁ Mewaldt, ὅμως, χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «παθολογικός» μετὰ τὴ σύγχρονη ἔννοια. Ὁ ὄρος παθολογικός (ἢ παθολογεῖν ἢ παθολογία κτλ.) δὲν ἐντοπίζεται στὰ γνήσια συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ, παρὰ μόνον μίαν φορά στὸ (λατινικὰ καὶ ἀραβικὰ παραδεδομένο) ἔργο του *Περὶ τῶν τῆς ἰατρικῆς μερῶν*, ὅπου κάνει λόγο γιὰ «passiologica [sc. pars]»: βλ. Gal., *De part. art. med.* 1 [CMG Suppl. orient. II, 120, 1-4]. Ὅπως, ὅμως, προκύπτει ἀπὸ τὸ ἔργο, ὁ Γαληνὸς δὲν ἀσπάζεται τὴν παραπάνω ἄποψη, ἀλλὰ τὴ μνημονεύει ἀπλῶς ὡς μίαν ἀνάμεσα σὲ πολλὰς προτεινόμενες διαιρέσεις τῆς ἰατρικῆς. Σημειῶνω, ἀκόμη, ὅτι τὸ παθολογεῖν ἀπαντᾷ μίαν φορά στὸ ψευδο-γαληνικὸ ἔργο *Εἰσαγωγή ἢ ἰατρὸς* (βλ. ὅ.π. 8 [XIV 691, 1 K.]), ἐνῶ τὸ παθολογικός (-κόν) ἀπαντᾷ δύο φορές στὸ ἴδιο ἔργο (βλ. ὅ.π. 7 [XIV 689, 5 καὶ 690, 4 K.]), καὶ δύο στὸ, ἐπίσης ψευδο-γαληνικὸ, *Ὅροι ἰατρικοί* (βλ. ὅ.π. 462 [XIX 458, 4 K.] καὶ 464 [XIX 458, 12 K.]).

33. Βλ. Γαλην., *Ἑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ.* 1, 1 [XVIII/2, σ. 633, 9-14]: οἷον εὐθέως τὸ δῖα γνῶστικὸν μέρος τῆς τέχνης ... ἀναγκαῖόν ἐστιν ἡσκήσθαι πρότερον τοῦ θεραπευτικοῦ τοῖς μέλλουσιν καλῶς ἰατρεύειν, ἔνεκα τοῦ τὰς διαφορᾶς τῶν νοσημάτων ἐπὶ τῶν καμνόντων ἀκριβῶς γνωρίζειν, ἐπειδὴν ἔχῃσι τὸ [lege -σί τι] παραπλήσιον.

34. Πρβ. καὶ ὅσα σημειώνει ὁ Γαληνὸς σχετικά μετὰ τὴν διάγνωση τῶν νοσῶδων σωμάτων, *Τέχνη ἰατρ.* 20 [I 335, 4-358, 4 K.].

35. Ἡ διαπίστωση αὐτῆ, ὅπως εἶναι λογικὸ, ἀποτελεῖ σημαντικὸ στοιχεῖο ὑπὲρ τῆς ἄποψης ὅτι καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα ποὺ καταγράφονται στὴν ἴδια ἐνότητα πρέπει νὰ χαρακτηριστοῦν ἐπίσης διαγνωστικά.

36. Βλ. Γαλην., *Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 1, 6 [VIII 63, 8-16 K.]: οἶσθα δὲ τὰ τε γένη τῶν νοσημάτων καὶ τὰς διαφορὰς ἀπάσας ἐν ἐτέρῳ βιβλίῳ γεγραμμένας, ὅ περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς ἐπιγέγραπται, καθάπερ ἐν ἐτέρῳ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς· ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τῶν αἰτιῶν ἐκατέρων ἰδίᾳ γέγραπται, καθ' ἓν μὲν τι περὶ τῆς τῶν νοσημάτων, ἐν τρισὶ δὲ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων· ἐν οἷς ἅπανι γεγυμνάσθαι προσήκει τὸν μέλλοντα βραδίως εὐρήσειν τε καὶ διακρίνειν αἰτίαν καὶ πάθος καὶ τόπον πεπονθῶτα.

37. Βλ. *Τέχνη ἰατρ.* 37 [I 409, 13-16 K.]: εἰς δὲ τὰς διαγνώσεις τῶν νοσημάτων ἢ τε περὶ τῶν πεπονθῶτων τόπων καὶ ἢ περὶ σφυγμῶν πραγματεία χρήσιμος ὑπάρχει, καθ' ἣν καὶ τὰς προγνώσεις διδάσκομεν πρβ. ὅ.π. 20 [I 357, 15-358, 4 K.]. Σημειῶνω, ἀκόμη, ὅτι ὁ Λέων

ὁ γιατρός νὰ μελετήσῃ ὀπωσδήποτε γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐφαρμόσῃ ἀποτελεσματικὴ θεραπευτικὴ ἀγωγή εἶναι τὰ *Περὶ διαφορᾶς νοσημάτων, Περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς, Περὶ τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτιῶν καὶ Περὶ αἰτιῶν συμπτωμάτων*³⁸.

Μὲ βάση τὰ ὅσα ἀναπτύχθησαν προτείνουμε:

(α) Ἡ φράση *ἃ καλοῦσιν Ἡρόφιλος τε καὶ Εὐδημος πόρους, εἶτα * * ** νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ τελευταία παραδεδομένη φράση τοῦ 3ου κεφαλαίου ποῦ ἀφορᾷ τὰ ἀνατομικὰ συγγράμματα.

(β) Τὸ τελευταῖο τμῆμα τοῦ 3ου κεφαλαίου νὰ ἀποχωριστῇ ἀπὸ αὐτὸ καὶ νὰ ἐκληφθῇ ὡς τὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ ἐπόμενου κεφαλαίου, στὸ ὁποῖο γίνεται λόγος γιὰ τὰ διαγνωστικὰ συγγράμματα· πρὶν ἀπὸ τὸ σωζόμενο κείμενο τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ πρέπει νὰ προστεθῇ ὁ τίτλος του: *Τὰ διαγνωστικά*.

(γ) Πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη σωζόμενη φράση (*περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς*) τοῦ διαγνωστικοῦ κεφαλαίου νὰ τεθοῦν ἐπίσης ἀστερίσκοι, γιὰ νὰ δηλωθῇ ὅτι ἔχει ἐκπέσει κείμενο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ.

(δ) Ἐπίσης, πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδια φράση (*περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς*) νὰ προστεθῇ τὸ ἄρθρο τό (πρόκειται γιὰ τὴ μόνη βέβαιη προσθήκη³⁹, ἐνῶ τὸ ἐκπεσὸν κείμενο προφανῶς εἶναι ἐκτενέστερο).

Ἡ μορφή τοῦ κειμένου ποῦ προκύπτει ὕστερα ἀπὸ τὶς παραπάνω προτάσεις εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

... *ἃ καλοῦσιν Ἡρόφιλος τε καὶ Εὐδημος πόρους, εἶτα * * **

<δ'. *Τὰ διαγνωστικά*.>

* * * <τὸ> *περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς καὶ τὸ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων ...*

ὁ φιλόσοφος καὶ ἱατρός παραπέμπει στὸ γαληνικὸ *Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* χαρακτηρίζοντάς το ὡς *διαγνωστικὴ* [sc. *πραγματεία*]: βλ. *Σύν. ἱατρ.* 5, 20 [σ. 183, 6 κ.έ. Ermerins]: *ἄπερ* [sc. *ἀκούσιον διαχώρησιν*] *ἔφη Γαληνὸς ἐν τῷ πρώτῳ τῆς διαγνωστικῆς παθεῖν τὸν ἀλιέα ἐκείνον φυγέντα ἐκ τοῦ ὕδατος ... = Γαλην., Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 1, 6 [VIII 64, 7 κ.έ. K.]. *Σύν. ἱατρ.* 2, 2 [σ. 111, 6 κ.έ. Ermerins]: *Κεφαλαία ἐστίν, ὡς φησι Γαληνὸς ἐν τῷ τρίτῳ τῆς διαγνωστικῆς, χρονία καὶ ὀδυνηρά διάθεσις τῆς κεφαλῆς ... = Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 3, 13 [VIII 204, 9 κ.έ. K.], κ.ά. Τὸ ἴδιο γαληνικὸ σύγγραμμα παραδίδεται μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ (τοῦ περιεχομένου του) τίτλο *Διαγνωστικὴ περὶ τόπων πεπονθότων* ἀπὸ τοὺς κώδικες Bodleianus Canon. gr. 44 (14ος αἰ.), φ. 1r (βλ. καὶ Ch. Daremberg, *Notices et extraits des manuscrits médicaux grecs, latins et français des principales bibliothèques de l'Europe, 1^{ie} partie: Manuscrits grecs d'Angleterre*, Paris 1853, σ. 101), καὶ Harleianus (Mus. Brit.) 5651 (15ος αἰ.), φ. 1r (βλ. καὶ Daremberg, ὁ.π., σ. 156), καὶ πιθανότατα καὶ ἀπὸ ἄλλους.

38. *Γαλην., Τέχν. ἱατρ.* 37 [I 411, 5-9 K.]: *πάντων δὲ ἀναγκαῖο τερα πρὸς τὴν θεραπευτικὴν μέθοδον ἐστὶν τό τε περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς καὶ τὸ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων καὶ τρίτον ἐπ' αὐτοῖς, ἐν ᾧ τὰς αἰτίας τῶν νόσων διέξιμεν, ἐφ' οἷς ἄλλα τρία, ἐν οἷς τὰς ἐπὶ τοῖς συμπτώμασιν αἰτίας ἐξηγούμεθα.*

39. Πρβ. <τὸ> *περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς* [sc. *βιβλίον*] καὶ *τὸ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων*.

Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι γι' αυτή τη νέα διαμόρφωση του κειμένου βασική σημασία έχει και η ακόλουθη επισήμανση: με την προτεινόμενη απόσπαση της τελευταίας —κατά την έκδοση— ενότητας του 3ου κεφαλαίου, την έκδοσή της ως ξεχωριστού κεφαλαίου και την προσθήκη ως τίτλου του της φράσης *Τὰ διαγνωστικά*, ή καταγραφή των γαληνικών συγγραμμάτων στα κεφάλαια 3-5 άποκτᾶ λογική συνέπεια: (άνατομικά,) ⁴⁰ *διαγνωστικά, θεραπευτικά και προγνωστικά συγγράμματα*⁴¹. Επίσης, ή παραπάνω πρόταση ενισχύεται και από τη διαπίστωση ότι ο Γαληνός στο *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* και σέ σχέση με τὰ νοσήματα κάνει λόγο για *θεραπευτικά, διαγνωστικά και προγνωστικά θεωρήματα*⁴². Τὰ *διαγνωστικά* ὅμως λείπουν από τὸ κείμενο, ὅπως εἶναι ἐκδεδομένο.

Φυσικά, ὕστερα από ὅλα αὐτά, προκύπτει ότι πρέπει νὰ τροποποιηθεῖ και ἡ ὡς σήμερα ἀποδεκτὴ ἀρίθμηση τῶν κεφαλαίων τοῦ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*.

Ἴσως ἐδῶ πρέπει νὰ γίνει μία *exempli gratia* πρόταση για τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου ποὺ ἐξέπεσε από τὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ. Πιθανότατα τὸ ἐκπεσὸν κείμενο να περιορίζεται σέ μερικὲς μόνον λέξεις. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ὑποστηρίζεται (α) ἀπὸ τὸ γεγονός ότι σὸ παραδεδομένο τμήμα τοῦ κεφαλαίου μνημονεύονται ὅλα σχεδὸν τὰ διαγνωστικοῦ περιεχομένου συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ⁴³, και (β) ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ Γαληνοῦ νὰ ἀρχίζει τὴν καταγραφή τῶν ἔργων του στὰ διάφορα κεφάλαια συνήθως χωρὶς κάποια εἰσαγωγή⁴⁴.

40. Για τὴν ἐπαρκῆ γνώση τῆς ἀνατομικῆς ὡς προϋπόθεση τῆς ὀρθῆς διάγνωσης βλ. Γαλην., *Τέχν. ἰατρ.* 19 [I 354, 13-16 K.]: "Ὅστις οὖν διαγνωστικός εἶναι βούλεται τῶν ὡς εἴρηται νῦν ἐσφαλμένων σωμάτων, ἐν ταῖς ἀνατομαῖς αὐτὸν γυμναστέον ἐστὶ κἀν ταῖς τῶν ἐνεργειῶν τε και χρεῖων εὐρέσει, και Π. τῶν πεπονη. τόπ. 1, 1 [VIII 1, 1-2, 5 K.]: πρβ. 1, 6 [VIII 63, 3-5 K.]. Ἐξἄλλου, τὰ συγγράμματα αὐτὰ εἶναι τὰ πρῶτα —ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐντελῶς θεωρητικά— τὰ ὅποια πρέπει νὰ μελετήσῃ ὁ μέλλων γιατρός.

41. Πρῶτα δηλαδὴ καταγράφονται τὰ ἔργα ποὺ ἔχουν σχέση με τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς ἰατρικῆς (ἀνατομικά κτλ.), στὴ συνέχεια αὐτὰ ποὺ πραγματεύονται τὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἀντίληψη και τὴ διάγνωση τῶν ἀσθενειῶν, ὕστερα αὐτὰ με τὰ ὅποια ὑποδεικνύεται ἡ κατά περίπτωση κατάλληλη θεραπευτικὴ ἀγωγή και τέλος καταγράφονται τὰ ἔργα ποὺ ἀφοροῦν τὴν πρόγνωση τῆς ἐκβάσεως τῆς νόσου. Ἐπισημαίνω, ἀκόμη, ότι ἐνῶ τὰ διαγνωστικά και τὰ προγνωστικά ἀνήκουν σὸ σημειωτικόν, ὁ Γαληνός δὲν τὰ καταγράφει διαδοχικά, ἀλλὰ παρεμβάλλει τὰ θεραπευτικά, ἐπειδὴ ἡ πρόγνωση ἀσχεῖται κυρίως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς. Ἀποδεικνύεται ἔτσι ότι ὁ Γαληνός στὸ Π. τῶν ἰδ. βιβλ. δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ δώσει μία σχηματικὴ κατάταξη τῶν συγγραμμάτων του με βάση κάποιο ἀκαμπτο σχῆμα (ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ εἶχαν εἰσηγηθεῖ διάφοροι γιατροί), ἀλλὰ με τρόπο μεθοδολογικὰ χρήσιμο για τοὺς γιατροὺς.

42. Βλ. Π. τῶν ἰδ. βιβλ. 4 [II 109, 22-25]: *ταχθεῖ δ' ἄν και μετὰ τῶν εἰς (τὰ) Ἰπποκράτους γεγονότων ὑπομνημάτων, ἐν οἷς πάμπολλα περιέχεται θεραπειτικά θεωρήματα, καθάπερ γε και διαγνωστικά και προγνωστικά*.

43. Πρβ. και Mewaldt, *RE* XIII/2 (1910) 586. Στὴν κατηγορία αὐτὴ θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ συμπεριληφθοῦν δύο ἢ τρία ἀκόμη ἡσσονος σημασίας συγγράμματα, πιθανότατα ὅμως ἡ καταγραφή δὲν ἦταν ἐξαντλητικὴ. Αὐτὸ συνάγεται και ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἐνότητα, στὴν ὅποια καταγράφονται τὰ θεραπευτικά συγγράμματα. Ἀπὸ τὴν καταγραφή αὐτὴ λείπουν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, δύο ἀπὸ τὰ βασικότερα και ἐκτενέστερα θεραπευτικά συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ, τὸ *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατά τόπους* (10 βιβλία) και τὸ *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατά γένη* (7 βιβλία).

44. Βλ. Π. τῶν ἰδ. βιβλ. 3-5 [II 102, 20-111, 8 M.], 7-10 [II 114, 8-115, 18 M.] και 13-17 [II 122, 7-124, 17 M.].

Με βάση τὰ παραπάνω μία πιθανὴ συμπλήρωση τῆς ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου ποὺ ἐξετάζεται εἶναι ἡ ἐξῆς:

⟨δ'. Τὰ διαγνωστικά.

Π ρ ῶ τ α μὲν ἐν τούτοις τὸ > περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς καὶ τὸ περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων· ἔ π ε τ α ι δὲ τῶ περὶ τῆς τῶν νοσημάτων διαφορᾶς τὸ τὰς αἰτίας τούτων διδάσκον ἐν βιβλίον ...

Τὸ παράλληλο χωρίο στὸ ὁποῖο στηρίχτηκε ἡ συμπλήρωση εἶναι τὸ ἀκόλουθο· *Π. τῶν ιδ. βιβλ. 3 [II 102, 20-22 M.]: Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνατομικὴν θεωρίαν. Π ρ ῶ τ ο ν μὲν ἐν τούτοις τὸ περὶ τῶν ὀστέων τοῖς εἰσαγομένοις γεγραμμένον, μ ε τ ᾶ τοῦτο δ' ἔστιν ἄλλα τοῖς εἰσαγομένοις βιβλία. Ἡ ἔκφραση μετὰ τοῦτο δ' ἔστιν τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἔπεται τῆς παραδεδομένης ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου ποὺ ἀφορᾶ τὰ διαγνωστικὰ συγγράμματα⁴⁵.*

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

45. Πρβ. καὶ *Π. τῶν ιδ. βιβλ. 3 [II 103, 6-10 M.]*: ἅπαντα γὰρ τὰ τῆς ἀνατομῆς ἐν ταῖς ἐγχειρήσεσι γέγραπται. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον ἐν αὐταῖς περὶ τῶν κατὰ τὰς χεῖρας ἔστι μυῶν καὶ συνδέσμων, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῶν κατὰ τὰ σκέλη μυῶν καὶ συνδέσμων.